

SOCIAL SCIENCES STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:4, Issue:21

sssjournal.com

pp.3584-3590

ISSN:2587-1587

2018

sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 20/06/2018

The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 29/08/2018

Published Date (Makale Yayın Tarihi) 31.08.2018

TERİM OLARAK DİNİ TECRÜBE: TARİHSEL BİR İNCELEME¹

RELIGIOUS EXPERIENCE AS A TERM: A HISTORICAL REVIEW

Arş. Gör. Abdullah AKGÜL

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri/Din Felsefesi,
abdullahakgul@erciyes.edu.tr Kayseri/Türkiye

ÖZ

Din felsefesinin son yüzyılda en çok gündeme gelen konularından biri de dinî tecrübedir ve en genel anlamıyla, kutsal ile karşılaşma tecrübesi olarak tanımlanabilir. İnsanlık tarihi kadar eskilere dayanan bir fenomenin, tarihin bir döneminde, terim olarak felsefenin gündemine girmesinde ilgili dönemin etkisini kabul etmek gerekir. Bir terim olarak dinî tecrübe de kullanılmaya başlandığı dönemin dinî ve felsefî zihniyetini yansıtmaktadır. Din felsefesi kitaplarında dinî tecrübe başlığı altında pek de değinilmeyen terimleşme sürecini işleyen bu makale, belli bir dönemin bakış açısı tarafından terime yüklenen anlamların, genelleme yapılarak tüm dinlere uygulanmasının yetersiz ve hatta kusurlu olduğunu iddia etmektedir.

Bir terim olarak 19. yüzyılda felsefe literatürüne girmiş olmakla birlikte, dinî tecrübenin terimleşme sürecinin kökenleri Reform dönemine ve o dönemdeki mistisizmden destek alan Katolik eleştirilerine kadar dayanır. Doğuşu itibarıyla, Hristiyanlık bağlamında kullanımı Protestanlığa özgü olan dinî tecrübe, zamanla tüm dinler için kullanılır hale gelir.

Reform ile birlikte başlarda en sahici doğrular olarak kabul edilen Tanrısal tecrübeler, süreç içerisinde Aydınlanmanın etkisiyle; akıl dışı, sebebi açıklanamayan, başkalarına aktarılamayan, epistemik değeri tartışmalı, anlık, aktarılamaz, sıra dışı yaşanmışlıklara indirgenmiş olarak literatürdeki yerini alır.

Anahtar Kelimeler: Din felsefesi, Dinî tecrübe, Protestanlık, Aydınlanma

ABSTRACT

Religious experience has been one of the most popular topics of the philosophy of religion in the last century. In the most general sense, it is "the experience of meeting with the holy." This phenomenon is as old as human history. Such an old subject has entered the agenda of philosophy as a term in a particular period. The influence of this period cannot be denied. Religious experience as a term reflects the religious and philosophical mentality of the period in which it began to be used. This article deals with being a term of the religious experience. This work claims that it is a product of a particular period and there are some meanings given to it and giving these meanings for other religions is problematic.

Though it has entered into the literature of philosophy in the 19th century, it is based on the period of reform. The first use of the term is specific to Protestantism, but the latter was used for all religions.

Along with the reform, the supernatural experiences were regarded as the most authentic truths. It takes its position in the literature as being influenced by the Enlightenment, accepted as irrational, unexplainable, its epistemological value is controversial, instant, untransferable, extraordinary experiences.

Keywords: Philosophy of Religion, Religious Experience, Protestantism, Enlightenment

¹ Bu makale "Gazali'de Dinî Tecrübe" adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Din Felsefesinin, son yüzyılda en çok gündeme gelen konularından biri de *dinî tecrübe*dir. En genel anlamıyla “*kutsal ile karşılaşma tecrübesi*”² olarak tanımlayabileceğimiz bu fenomen, aslında insanlık tarihi kadar eskilere götürülebilse de bir terim olarak felsefe literatürüne girmesi 19. yüzyılın başlarına denk gelir.³ Protestan gelenekte daha önce de kullanılagelen bu kavramı bir Tanrı kanıtı olarak felsefenin konusu haline getiren ilk kişi Alman filozof ve teolog Friedrich Schleiermacher (1768-1834)’dir.⁴ Daha sonraları felsefe ve ilahiyat eserlerinde *dinî tecrübenin* bir terim hüviyeti kazanmasında filozof ve psikolog William James (1842-1910)’in büyük tesiri olmuştur.⁵

Dinî tecrübe sıradan bir kullanımda, büyük ölçüde belirsiz bir atf çerçevesine sahiptir⁶ çünkü kişinin *din* ve *tecrübe* anlayışı, terimin anlamlandırılmasında belirleyici rol oynamaktadır. Dinî tecrübenin terimleşme sürecinde *tecrübe* ve *din* kelimelerinden ne anlaşıldığı konusunu irdelemek yerinde olacaktır.

2. TECRÜBE

Hem gündelik dilde kullanılan, hem de bazı sistematik düşünce yapılarında rol oynamış olan *tecrübe*;⁷ Gadamer’in tabiriyle, “*sahip olduğumuz en muğlak terimlerden biridir.*”⁸ Tecrübe mefhumuna ilişkin etimolojik bir araştırmayla temelde iki farklı anlam alanının ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Türkçede, *tecrübe*, *deneyim*, *görgü*; Arapçada, *cerabe*; Almancada, *erlebnis*; İngilizcede, *experience*; Latince, *empeiria*; Yunancada, *pathos* kelimeleriyle karşılanan *tecrübe*; yaşanmışlıklardan elde edilenlerin bir birikimini; kendileri aracılığıyla *benin*, bir şeyin bilincine vardığı ruhsal olayları; kişiliği zenginleştirdiği kabul edilen ve bir anlamı olan bütün yaşanmışlıkları; kazanılmış davranış inceliğini; bilgi ve ustalığı; dolaysız, düşünüm öncesi ve kişisel olanı, çoğu zaman bireysel olanın tarifsizliğini; yaşanmışlıklardan edinilen dolaysız bilgiyi; bir olaya maruz kalan kişinin, bedeninde meydana gelen etkilenimler ve ruhunda meydana gelen duygulanımları; acı ve ıstırapı içerisinde barındırmakla edinimleri, öğrenimleri ve buna dair süreçleri içerir.⁹

Ayrıca bu kelime, Türkçede, *deneme*, *deney*, *sınama*; Arapçada, *habera*; Almancada, *erfahrung*; İngilizcede, *empirical*; Latince, *experientia*; Yunancada, *peira* kelimeleriyle ifade edilen anlam alanına da sahiptir. Burada *tecrübe*, önceden planlanmış, belli bir amaç için gerçekleştirilen pratikleri; dışsal, duysal izlenimler ya da bunlar hakkındaki bilişsel hükümleri; bilgisel/epistemolojik olanı; deneyi sınamayı; değişken koşullarda canlı olarak tatbik etme biçiminde olayların oluşturulup araştırılmasını; doğanın akışına müdahaleyi; umumiliği ve kolektifliği; daha etkin ve pratik boyutları; aktif yapıp etmeleri, teşebbüsleri, risk almayı ve tehlike atlatmayı içerir.¹⁰

Her iki anlamda da *tecrübe*, kişiyi öylece bırakmayıp onu değiştiren bir şey olmakla birlikte, kendi içerisinde bazı paradokslar da taşır. Sözgelimi *tecrübe*, her ne kadar kişisel sahiplik olarak anlaşılrsa da başka bir şeyle/ötekiyle karşılaşmayı da içerir. Ayrıca dilsel dolayımın sınırları dışında anlamlı bir şeyin var olamayacağını savunan dil felsefelerine karşın paradoksal şekilde *tecrübe*, çoğu zaman kavramları aşan hatta bizatihi dili aşan bir şeye işaret etmek için kullanılmıştır. Bu anlamıyla alındığında, gerçekte edinilen *tecrübenin* muhtevasını yalnızca öznenin kendisi bilebilir.¹¹

Tarihsel açıdan ele alındığında ise Eski Yunanda, “*geçmişe, âdetlere esir olmak*” şeklinde anlaşılan *tecrübe*, çoğu kez günlük hayatın karmaşıklığı ve belirsizliğine karşın, idealleri ve aklı yücelten rasyonalist geleneğin hiyerarşi eğilimine bağlanmıştır.¹² Genel olarak Ortaçağda da bu miras devam etmiş, evrensel hakikat arayışı esnasında, gündelik hayatın pek uzun ömürlü olmayan hadiseleri kıyıda köşede kalmıştır. Zamanla, metafizik

² Ramazan Ertürk, *Sufî Tecrübenin Epistemolojisi: Çağdaş Bir Yaklaşım* (Ankara: Fecr Yayınları, 2004), 75.

³ Ann Taves, “Religious Experience”, ed. Lindsay Jones, *Encyclopedia of Religion* (Farmington Hills: Thomson Gale, 2005), 7737.

⁴ Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu* (İstanbul: Şehir Yayınları, 2000), 100.

⁵ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010), 82; Cafer Sadık Yaran, *Dini Tecrübe ve Meûnet, Sıradan İnsanların Sıradışı Dinî Deneyimleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 17.

⁶ Sait Reçber, *Tanrıyı Bilmenin İmkân ve Mahiyeti* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004), 91-92.

⁷ Martin Jay, *Deneyim Şarkıları*, çev. Barış Engin Aksoy (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 21.

⁸ Hans Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, çev. Hüsameddin Aslan ve İsmail Yavuzcan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009), 119.

⁹ Gerard Clauson, “Kör-”, *An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth Century Turkish* (London: Oxford University Press, 1972), 736; Şemseddin Sami, “Görgü”, *Kamus-i Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1901), 1195; İlhan Ayverdi, “Görgü”, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008), 1092; İbn Manzûr, “Cerabe”, *Lisanu’l- Arab* (Beyrut: Daru Sadr, 1994), 259; Jay, *Deneyim Şarkıları*, 29; Bedî Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1979), 194; Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004), 281.

¹⁰ Ayverdi, “Görgü”, 676; Sami, “Görgü”, 613; Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010), 417; Jay, *Deneyim Şarkıları*, 29-30; İbn Manzûr, “Habera”, 226; Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 49; Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 139; Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 281.

¹¹ Jay, *Deneyim Şarkıları*, 22-24.

¹² Jay, 31-36; John Dewey, *Reconstruction in Philosophy* (New York: Henry Holt and Company, 1920), 92.

inancın ve büyük ölçüde doğa felsefesinin temelini, duyuların sunduğu kanıtlar ya da kontrollü deneyler yerine kilise doktrini ve antik zamanların otoriteleri oluşturmuştur. *Scientia* karşısında, deneysel gözlem güvenilir bir bilgi kaynağı olarak görülmemiş; *experimentum*, çoğunlukla sihir ve diğer değersiz görülen ilimlerle ilişkilendirilmiştir.¹³

Önceleri *experience* ve *experiment*, “deneme ve sınama” anlamında aynı şey için kullanılırken; 16. yüzyıldan itibaren *experience* kelimesine, özel gözlemin yanı sıra gerçek olaylardan türetilen bilgiyi anlatmak üzere, geçmişin (denenmiş ya da sınanmış olanın) de katılmasıyla daha genel bir anlam yüklenmiştir. Eylem adı olan *experiment* ise basit anlamını korumuştur. 18. yüzyılın sonlarından itibaren *experience*, “bilinçli deneme ya da sınama” anlamına gelmekle kalmamış, “denenen ya da sınanan hakkındaki bilinç,” buradan da “bir etki ya da durum hakkındaki bir tür bilinç” anlamını kazanmıştır. Dolayısıyla 18. yüzyıldan bu yana *experience* için iki ana anlam söz konusu olmuştur: Birincisi, ister bilinçli gözlemlerle, ister değerlendirme ve düşünmeyle olsun geçmiş olaylardan çıkarılan bilgi; ikincisiyse bazı bağlamlarda *akıl* ya da *bilgiden* ayırt edilebilen belli bir tür bilinç. Birinci anlamıyla *experience*, geçmiş tecrübeyi (dersler); ikinci anlamıyla ise şimdiki tecrübeyi (eksiksiz ve etkin farkındalık) ve düşünce kadar duyguyu da içeren, en eksiksiz, açık, etkin türden bir bilinci ifade eder olmuştur.¹⁴

Aydınlanma çağıyla birlikte gerçekleşen bilimsel devrimle; 1) Yöntem fetişi ortaya çıkmış; 2) Tekrarlanabilir tecrübelerden genelleme yapma ideali *bilimsel yöntem* mertebesine yükseltilmiş; 3) *İç tecrübenin* biricikliği ve tarifsizliğinin yerini kontrollü deneyin öznel arası onaylamaya açık olan verileri almış; böylece *tecrübenin*, anlaşılır değil, aktarılabilir de olması gerektiği kabul edilmiş; 4) Bütün kişisel, tarihî ve kendine özgü hevesleriyle birlikte psikolojik özne, artık ayrı bir tür olarak kabul edilen epistemolojik öznenin ayrılması; 5) Faniliğiyle yüzleşebilecek özne yerine, bilimsel tecrübenin öznesi (tarafsız araştırmacılar tarafından oluşturulan ölümsüz topluluk) getirilmiş; sınır tecrübesi olan ölüm, bitimsiz bilgi arayışını aksatacak bir şey olarak görülmemiş; 6) *Tecrübe*, bireyin olabildiğince uzağına, aygıtlarla tespit edilen ve rakamlarla ifade edilen nicel özelliklere indirgenmiştir. Böylece, modern düşünürler; *deneyimi*, *deneyde* temellendirmeye çalışmışlardır. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak *tecrübe*, epistemolojik sorunlara, doğa bilimleriyle meşguliyyete, beş duyuya ve deneye indirgenmiş; onun ciddiye alınması ise kamusal ve nesnel araçlarla doğrulanabilir olmasına bağlanmıştır. Bilginin temelini tecrübeyi yerleştiren John Locke (1632-1704), David Hume (1711-1776) ve Immanuel Kant (1724-1804) ile birlikte, diğer boyutları ihmal edilen *tecrübe*, özünde pozitif/pozitivist yanı ağır basan epistemolojik bir soruna indirgenmiştir.¹⁵

Tecrübenin kısıtlı ve sınırlı bir epistemolojik işleve indirgenmesi sürecine bir yanıt olarak, *estetik*, *dinî*, *siyasî* vs. *tecrübe* kipleri geliştirilmiş ve bunlar modern bilimle özdeşleştirilen kuru ve yavan *tecrübe* anlayışından daha yüksek bir mertebeye yerleştirilmişlerdir.¹⁶ *Tecrübe* kipleri, *tecrübenin* indirgenmesine bir tepki olarak ortaya çıkmış olsa da bütüncül bir insan tecrübesinin kiplere bölünmüş olması başlı başına bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu konuda, Jay’ın sunduğu ve bizim de haklı olduğumu düşündüğümüz teklif; tecrübeyi, modernliğin yabancılaştırıcı çatlaklarından kurtarmak ve onun önceden sahip olduğu bütüncül anlamını tekrar inşa etmektir.

3. DİN

Ortaçağ’da Katolik Kilisesi’nin dinsel ve siyasal yapılanması, ekonomik ve sosyal alanda kurduğu tahakküm, çeşitli kesimlerin yoğun tepkisine neden olmuş ve sonunda reform hareketlerine dönüşecek olan bir dizi yenilikçi anlayışın oluşmasına zemin hazırlamıştı. Reforma zemin hazırlayan hareketlerden biri Kilise öncülüğündeki dogmatizme ve skolastik düşünceye bir eleştiri ve isyan hareketi olan *Rönesans* ile Roma Katolisizmi’nin inanç ve öğretilerine eleştiriler getiren *Hümanizm* olmuştur.¹⁷ Hümanistlerin başlattığı Platoncu canlanma, yalnızca *Rönesans*’a ilham vermekle kalmamış, Reform ve Bilimsel Devrime doğrudan ve dolaylı etkileriyle birlikte, süratle modern dönemin oluşumuna katkı verecek kadar geniş bir alana yayılmıştır.¹⁸

Temelde muhafazakar karakterli bir başkaldırı olan Reform; kilisenin yerleşik inanç, ritüel ve örgütlü yapısına karşı bireysel vicdanı dile getirmiş ve dinî otoriteyi tartışmaya açmıştır. Luther, dinî otoriteyi, Kutsal Kitab’a dayanan Hristiyan birey olarak kabul etmiş ve böylece Kiliseyi, birey ile Tanrı arasından

¹³ Jay, *Deneyim Şarkıları*, 37-38; Williams, *Anahtar Sözcükler*, 139-140.

¹⁴ Williams, *Anahtar Sözcükler*, 151-53.

¹⁵ Jay, *Deneyim Şarkıları*, 108.

¹⁶ Jay, 108.

¹⁷ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 127-28.

¹⁸ Richard Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2013), 354.

çıkarmıştır.¹⁹ Luther'in Katolisizm karşıtlığıyla dile getirdiği öğretiler, zamanla, dinsel düşünce ve uygulamaların, dünyevî yaşamdan çıkarılarak, din için tanımlanan oldukça soyut ve manevi alana itilmesi sonucunu doğurmuştur.²⁰

Dinî tecrübenin terimleşme sürecine ilişkin dinsel etkinin kökenlerinin, Protestanlık ve Prüitenliğin ortaya çıktığı Reform dönemine ve o dönemdeki mistisizimden destek alan Katolik eleştirilerine kadar gittiğini söyleyebiliriz.²¹ Her ne kadar pek çok dinsel formda kullanılsa da, “*bir durum ya da halin bilinçli olarak öznesi olma*” biçimindeki *experience*'ın, içsel ve kişisel dinî tecrübeye uygulanması, Protestanlıkta önem kazanmıştır. Bu tür bir tecrübe özellikle Radikal Protestan hareketler tarafından daha fazla dayanak noktası haline getirilmiştir. Söz gelimi, Metodizm'de dinsel tecrübelerin aktarılması için, *deneyim toplantıları* (*experience-meetings*) düzenlenmiştir. Teolojide büyük tartışmalara konu olsa da bu toplantılarda paylaşılan sübjektif tanıklıklar, yalnızca doğru olarak değil aynı zamanda en sahici doğrular olarak sunulmuştur.²²

Zamanla, Lutheranizm içinden Lutheran ortodoksinin katı iman düzenlemelerini reddeden bir anlayış ortaya çıkar. Mistik bir nitelik taşıyan bu tepki hareketi, “*akıl dinî*” yerine “*kalp dinî*”ne vurgusuyla yeni bir dindarlık tanımı yapmış ve *pietizm* olarak adlandırılmıştır. Lutheranizm içindeki bir reform hareketi olarak görülen Pietizm, 17. yy'da Philipp Jacob Spener (1635–1705)'ın liderliğinde ortaya çıkmış ve Alman Protestanlığının önemli hareketlerinden birisi olmuştur. Pietistler, Lutheran Kiliseye yeni bir hayat vermek umuduyla, Hristiyan inancı temelinde, tecrübe, duygu ve kişisel katılımı vurgulamışlardır. Spener, tüm inananların kendi kendisinin din adamı olabileceği anlayışını yayarak, ruhban sınıfı ile halk arasındaki ayrımı kaldırmayı hedeflemiştir. Akademik teolojiden çok pratik teolojinin öğretilmesini ve Hristiyan inancında bilgiler bütününden çok, davranışlara yer verilmesini vurgulayan Spener'in hedeflerinden biri de, Hristiyanlığı, entelektüel bir inanç yerine, aşkıta ifadesini bulan pratik iman olarak gerçekleştirmek olmuştur.²³

Pietizm, dinin olabildiğince kişiselleştirilmesini savunmuş ve dinsel inanç ve uygulamalar yönüyle kurumsallaşmasına karşı olmuştur. Luther'in söylemlerini duygusal ve ılımlı bir tarzda tekrar ele alan pietizm, kurumsal değil, bireysel olarak inanan insan ile Tanrı arasında duygusal bir iletişim amaçlamıştır.²⁴ Birçok Protestan, tecrübeye başvurmayı, kutsala erişimde eşitlik olarak algılamış ve zamanla ruhanî hayatta kilise hiyerarşisinin aracılığının kaldırılmasıyla insan davranış ve güduları daha çok inceleme konusu edilmeye başlanmıştır. Bu incelemeler, Pietist önder Nicolaus Zinzendorf (1700-1760)'un 1732'de belirttiği, “*dinin, kavramlar olmadan, yalnızca deneyim aracılığıyla kavranabilen bir mesele olması gerektiği*” inancında temellendirilmiş; güçlü ve özgül bir dinî tecrübe geleneği bu bağlamda ortaya çıkmıştır.²⁵

Burada, dinî tecrübenin terimleşme sürecinde felsefî arka planının baş aktörleri olarak kabul edilen Immanuel Kant ve Friedrich Schleiermacher'in pietist gelenekten geldiklerini vurgulamakta yarar vardır. Şimdi kısaca, bu kişilerin fikirleri üzerinde pietist geleneğin etkisini ele almak yerinde olacaktır.

Tarihsel açıdan ilk olmamakla birlikte felsefî açıdan bakıldığında ve etkisi dikkate alındığında dinî tecrübenin terimleşme sürecinde ilk akla gelmesi gereken neden, Kant'ın metafiziğe ve özellikle ontolojik, kozmolojik ve teleolojik delillerden oluştuğu varsayılan klasik kanıtlara yönelttiği eleştirilerdir.²⁶

Annesi bir pietist olan Kant, bu gelenek adına eğitim veren yatılı bir okula gönderilir. 8-16 yaşlarını geçirdiği bu okulda uygulanan katı disiplin ve fiziksel cezalar onu olumsuz etkilediği için; kendisi üzerinde pietizmin bir etkisinden söz edilecekse, bunun tepkisel bir etki olduğu söylenebilir. Söz gelimi Pietizm, Tanrı'ya olan sonsuz güveni ve inayeti ön plana çıkarıp, ahlaki otonomiye reddederken; Kant, insanüstü bir gücün insan iradesi üzerindeki etkisine dayanan herhangi bir ahlaki anlayışı reddetmiştir. Ona göre, otonomiden başka yol yoktur.²⁷

Hume ve Kant sonrası dönemde, içsel tecrübeye ilginin artması; Romantik akımın Aydınlanmaya bir karşı çıkışı olarak da görülebilir. Kişinin duygusal ve sezgisel yaşamının daha çok ilgi gördüğü bu dönemde, yeni

¹⁹ Tarnas, 32-34; Gündüz, *Hristiyanlık*, 131-32.

²⁰ Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 249.

²¹ Yaran, *Dinî Tecrübe ve Meûnet, Sıradan İnsanların Sıradışı Dinî Deneyimleri*, 23; Jay, *Deneyim Şarkıları*, 42.

²² Williams, *Anahtar Sözcükler*, 153-54.

²³ John Macquarrie, “Pietism”, ed. Donald M. Borchert, *The Encyclopedia of Philosophy* (Farmington Hills: Thomson Gale, 2006), 575; Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık*, 99; Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi*, 322.

²⁴ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık*, 103.

²⁵ Jay, *Deneyim Şarkıları*, 42.

²⁶ Yaran, *Dinî Tecrübe ve Meûnet, Sıradan İnsanların Sıradışı Dinî Deneyimleri*, 21.

²⁷ Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996), 25-31; Manfred Kuehn, *Kant: A Biography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 54; Necmettin Tan, *İmana Yer Açmak: Kant'ın Bilgi ve İman Felsefesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 19-23.

bir ufuk açan en önemli figür; dinî duygunun önceliğine ısrarla vurgu yapan ve yaşamdan uzak fikrîsel temelde kalan dinsel doktrinlerden hoşlanmayan F. Schleiermacher olmuştur.²⁸ Schleiermacher'ın düşüncelerinin oluşup şekillenmesinde “Diyaloglar”ını tercüme ettiği Platon’a ve edebî gelişiminde etkili olan Romantik çevreye çok şey borçlu olduğu söylenebilir.²⁹

Pietizm’in, *dinî tecrübenin* duygusal yoğunluğu, kafa yerine kalp, dışsal itaat yerine içsel kanaat vurgusu, Kant’tan ziyade Schleiermacher’i ve oluşturduğu geleneği etkiler.³⁰ Schleiermacher üzerindeki pietist etki fikirlerinde açıkça hissedilir. Söz gelimi eserlerinde, *dini; mutlak bağımlılık duygusu* olarak tanımlaması, Almanya’daki Pietist geleneğin doğrudan bir yansımasıdır.³¹ O, mümine Tanrı’nın varlığı hakkında doğrudan kanıt sunması bakımından dinî tecrübeyi savunmuştur.³²

Görüldüğü gibi, Kant’ın klasik teolojiye müracaatla dinin savunulması imkânını ortadan kaldıran felsefesi, bir kısım dindarları farklı arayışlara sevk etmiş; söz gelimi *tecrübeyi* doğru bilginin ve gerçeğin ölçüsü olarak ortaya koyması, dinin de tecrübe ile savunulması gerektiği fikrini doğurmuştur. F. Schleiermacher, Rudolf Otto (1869-1937) ve William James’in çabalarını bu amaca matuf olarak değerlendirebiliriz.³³

Genelde, kutsala erişimde eşitlik istemiyle ortaya çıkan ve tüm inanlara kutsal metni yorumlama yetkisi veren Protestanlığın; özeldiye kişisel ahlak ve duyguyu dindarlığın temel ögesi sayan Pietizmin, dinî tecrübenin terimleşme sürecinde dinsel arka planı oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte pietist geleneğin yetiştirdiği *Kant* ve *Schleiermacher*’ın felsefî tartışmalarıyla, dinî tecrübenin felsefe konusu haline geldiğini de hesaba katarsak; terimin doğuşunda Protestanlığın ne kadar etkili olduğu ortaya çıkmış olacaktır.

Önce John Locke ile İngiltere’de başlayan, sonra David Hume ile İskoçya’ya ve en sonunda Fransa ve Almanya’ya doğru yayılmış olan Aydınlanma; akıllı, insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan zihniyle bireyin bilincini, bilginin ışığıyla aydınlatma çabasıyla öne çıkan bir harekettir. Aydınlanma düşüncesinde başlarda şeklen dine saygı gösterilmiş ve bunun karşılığında dinin salt düşünme süreçlerine karışmaması istenmiştir. Aklın ön plana çıkarılması, zamanla dinî otoritenin hayatın her yönünü kontrol altında tutan egemenliğinin ortadan kaldırılmasına zemin hazırlamıştır. İlerleyen dönemlerde aklın hâkimiyetinin daha da artmasıyla, teolojiyle hiçbir şekilde anlaşma yolu seçilmemiş ve sonuç olarak da teolojinin, kilisenin ve dogmanın bitirilmesi işi dine kadar götürülmüştür. Zaten Aydınlanmanın ortaya çıkmasının sebebinin de Kilise ve Hristiyanlık öğretileri olduğunu burada vurgulamak gerekir.³⁴

Dini bir problem olarak algılayan, ona karşı negatif, agnostik veya en azından yukarıdan bir tavır sergileyen Aydınlanma felsefesiyle³⁵ akıl, *ratio*’ya hapsedilmiş, yani sadece matematiksel çıkarım yapan bir boyuta indirgenmiştir. Bu akıl, ahlaksal eylemleri ve dinsel iddiaları, rasyonel bir temele oturmazlığı için anlamsız görür. Bunun üzerine Kant, bilimsel aklın verilerinin her konuya cevap veremeyeceğini, bu dünyada müşahade edilemeyenlerin inkâr edilmemesi gerektiğini vurgulayarak,³⁶ imana yer açmak amacıyla akılı sınırlar. İmanın aklın sınırlarını aştığını savunan Kant’a itiraz eden Schleiermacher, aslında ilgili alanın akıl ile bilinmeyeceğini kabul etmekle birlikte, bu alana ilişkin tecrübeyi bir çıkış yolu olarak ortaya atar.³⁷

İlgili dönemde *dine* ilişkin indirgemeci yaklaşımı “*Dinin indirgenmesi problemi*” başlığı altında ele alan Ertürk, din fenomeninin aslında zannedildiğinden daha çok boyutlu ve oldukça karmaşık bir yapıya sahip olduğunu savunur. O, günümüz din araştırmalarında da var olduğunu belirttiği bu indirgemeci yaklaşımı anlatırken dinin, rasyonel ve bireysel olana, dinî ritüellerin formaliteye, dinî değerlerin ise basit maddi değerlere indirgenmesi konularına şu şekilde açıklık getirir:

Dinin rasyonel olana indirgenmesiyle; onun gerek sıra dışı (mucizevî/doğüstü), gizemli (mistik) ve diğer türden irrasyonel boyutları ve gerekse duygu, his, kalp, tutku vb. gibi insan varoluşunun doğrudan rasyonel boyutunun dışındaki diğer boyutlarına hitap eden yanları, ya görmezlikten gelinip yok sayılmaya ya da geri plana atılarak önemsiz addedilmeye

²⁸ Ranold W. Hepburn, “Religious Experience”, ed. Donald M. Borchert, *The Encyclopedia of Philosophy* (Farmington Hills: Thomson Gale, 2006), 405.

²⁹ Jay, *Deneyim Şarkıları*, 37; Abdurrahman Aliy, *Teolog Filozof F. D. E. Schleiermacher: Yaşamı, Eserleri, Felsefesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2012), 60.

³⁰ Jay, *Deneyim Şarkıları*, 127.

³¹ Macquarrie, “Pietism”, 576.

³² Jay, *Deneyim Şarkıları*, 109.

³³ Adnan Aslan, *Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2015), 16.

³⁴ Habib Şener, *John Locke ve David Hume: Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme* (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2014), 17-30; Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 165; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 293.

³⁵ Aslan, *Din Felsefesine Giriş*, 13.

³⁶ Bülent Sönmez, *Modern Batı Düşüncesi: Hristiyanlık ve Din Algısı* (Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2008), 168-69.

³⁷ Atilla Erdemli, “Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: Felsefe Tarihçisi Gözüyle Bir Tanıtma”, *Felsefe Arkivi*, sy 28 (1991): 249-50.

başlanmıştır. Dinin bireysel olana indirgenmesi ise onun kişi ile Tanrı arasındaki bir mesele olduğu söyleminde dile gelmektedir. Bu söylem ise Batı ortaçağının sonlarında, dinin bireysel yanına vurgu yaparak ruhban sınıfının suiistimallerle dolu olan tanrısal hegemonyasını kırmak amacıyla ortaya atılmıştır. Fakat 18. yüzyıldan itibaren gittikçe artan sekülerleşmenin bir sonucu olarak, artık dini bireysel alana indirgeyen, hatta orayı bile çok görerek onu kalbe hapsetmek için kullanılan bir ifade şeklini almıştır.³⁸

4. SONUÇ

Hristiyanlık bağlamında kullanımı, en azından Thomas Aquinas (1225-1274)'a; Protestanlık bağlamında kullanımı ise 17. yüzyıla kadar geriye götürülebilen *tecrübe*; 19. yüzyılın başlarında İngilizce konuşulan dünyada, evanjelist protestanizme özgü bağlamda kullanılırken, zaman içinde evanjelik çağrışımlarını kaybetmiş, anlamı genişleyerek genel olarak her *din* için kullanılan bir terim haline gelmiştir.³⁹

Reform ile birlikte başlarda en sahici doğrular olarak kabul edilen Tanrısal tecrübeler, süreç içerisinde Aydınlanmanın da etkisiyle, akıl dışı kabul edilen, sebebi açıklanamayan, başkalarına aktarılamayan, epistemolojik değeri tartışmalı, anlık yaşanmışlıklara indirgenmiş olarak tarihteki yerini almıştır. *Dinî tecrübenin* Batı dünyasında ve bizde gelişen Din Felsefesi geleneğindeki terimleşme sürecine ilişkin çizmiş olduğumuz bu resmi göz önüne aldığımızda, onun hem din hem de tecrübe açısından indirgenmiş ve dar kalıplara sıkıştırılmış olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia. Felsefe Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1979.

Aliy, Abdurrahman. Teolog Filozof F. D. E. Schleiermacher: Yaşamı, Eserleri, Felsefesi. Ankara: Elis Yayınları, 2012.

Aslan, Adnan. Din Felsefesine Giriş. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2015.

Aydın, Mehmet. Din Felsefesi. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2010.

Ayverdi, İlhan. "Görgü". Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008.

Cassirer, Ernst. Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi. Çeviren Doğan Özlem. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1996.

Cevizci, Ahmet. Paradigma Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010.

Clauson, Gerard. "Kör-". An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth Century Turkish. London: Oxford University Press, 1972.

Dewey, John. Reconstruction in Philosophy. New York: Henry Holt and Company, 1920.

Erdemli, Atilla. "Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher: Felsefe Tarihçisi Gözüyle Bir Tanıtma". Felsefe Arkivi, sy 28 (1991): 243-76.

Ertürk, Ramazan. Sufi Tecrübenin Epistemolojisi: Çağdaş Bir Yaklaşım. Ankara: Fecr Yayınları, 2004.

———. Varoluşsal Din Felsefesine Giriş. İstanbul: Yarin Yayınları, 2012.

Gadamer, Hans Georg. Hakikat ve Yöntem. Çeviren Hüsamettin Aslan ve İsmail Yavuzcan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.

Gökberk, Macit. Felsefe Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Gündüz, Şinasi. Hristiyanlık. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

Hepburn, Ranold W. "Religious Experience". Editör Donald M. Borchert. The Encyclopedia of Philosophy. Farmington Hills: Thomson Gale, 2006.

İbn Manzur. Lisanu'l- Arab. Beyrut: Daru Sadr, 1994.

Jay, Martin. Deneyim Şarkıları. Çeviren Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

Kuehn, Manfred. Kant: A Biography. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

³⁸ Ramazan Ertürk, *Varoluşsal Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Yarin Yayınları, 2012), 60-73.

³⁹ Taves, "Religious Experience", 7737.

- Macquarrie, John. “Pietism”. Editör Donald M. Borchert. The Encyclopedia of Philosophy. Farmington Hills: Thomson Gale, 2006.
- Olgun, Hakan. Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Peters, Francis E. Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü. Çeviren Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Reçber, Sait. Tanrıyı Bilmenin İmkân ve Mahiyeti. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004.
- Sami, Şemseddin. “Görgü”. Kamus-i Türki. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1901.
- Sönmez, Bülent. Modern Batı Düşüncesi: Hıristiyanlık ve Din Algısı. Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2008.
- Şener, Habib. John Locke ve David Hume: Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Tan, Necmettin. İmana Yer Açmak: Kant’ın Bilgi ve İman Felsefesi. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Tarnas, Richard. Batı Düşüncesi Tarihi. Çeviren Yusuf Kaplan. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2013.
- Taves, Ann. “Religious Experience”. Editör Lindsay Jones. Encyclopedia of Religion. Farmington Hills: Thomson Gale, 2005.
- Taylan, Necip. Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu. İstanbul: Şehir Yayınları, 2000.
- Williams, Raymond. Anahtar Sözcükler. Çeviren Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Yaran, Cafer Sadık. Dini Tecrübe ve Meûnet, Sıradan İnsanların Sıradışı Dinî Deneyimleri. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.